

Baráti bírálóm nem tartja éppen rossznak, amit eddig írtam Jób ürügyén, de hiányolja, hogy nem derül ki, miért izgat ez a téma. Előző könyvemben, az *Időm Gombrowiczsal* címűben az egymásra torlódó fejtegetéseknek volt egy abszurd és mégis reális rendező elvük: elejétől a végéig egy halottat faggattam arról, hogy miképpen éljek, értékeljek, gondolkozzak, és egyáltalán: hogyan legyen tovább? A szembesülés vele arra ösztönzött, hogy én is személyem égisze alatt egységesítsem a különmű világot. Ez felfuvalkodott vállalkozás, de olyan, mely szerénységre int, hiszen az önismeret, mely az efféle munkálkodás eszköze és célja, képességeinket fénytónak mutatja roppant sötétség közepén.

De mit akarok a nyomorult Jóbtól? Bírálóm szerint a teodicea csontjában nincs már kiszippantható velő, más témák felé kell megindulnom. Igaza van? Felütök egy filozófiai enciklopédiát¹ a *Gonosz problémája* címszónál, és elolvasom első mondatát: „A gonosz problémája azzal a nyilvánvaló ellentmondással foglalkozik, mely egyrészt a gonosz létezése, másrészt az Istennek vagy a Végső Oknak jóságába és hatalmába vetett vallásos hit között feszül.” Vagyis: Isten két attribútuma: végtelen jósága és mindenhatósága közül legalább egyet pusztá létével megcáfol a gonosz. Ez a következtetés olyan kikezdzhetetlen, hogy szószaporítás volna tovább bajlódni vele. Csakhogy a hit a nyilvánvaló igazság ellen is védekezik, ha ez veszélyezteti. Szent Ágoston például – mint az enciklopédiában olvasom – kitalálta, hogy a gonosznak nincs önálló létezése, csak járulékosan van jelen körünkben, mint a Jóság leromlása; élösködik a Jó valamely szegmentumán, mint valami tetű, és ha teljesen tönkretette, vele együtt hal el. Másik okfejtése szerint mindaz, ami gonosznak látszik, csak konkrét, szűk összefüggések között szemlélve gonosz, egyébiránt azonban szükségszerű mozzanata a Teljességnek, amely az időtlen szemléletű Isten nézőpontjáról jó. Mármost ha a Teljesség jó, akkor részei is – ideértve a gonosz részeket – csak jók lehetnek. Ez azonban olyan okfejtés, melyet a hamuban kucorgó fekélyes ember – vagy egy bélelzáródásos haldokló, vagy egy eritreai éhező – nem méltányolna. Én sem méltánylom, ellenkezőleg: a hit akaratos görcsét látom benne. A képletet azonban ismerem jól: a sztálini és poszt sztálini rendszerekben a kommunisták hasonló szellemi légtornász-mutatványokkal próbáltak átszökkenni a valóság és lelkiismeretük között tátongó szakadékon. A totalitás – vagyis a marxizmus-leninizmusnak az adott országban és időpontban éppen vallott változata – jó, a hibáknak, bűnöknek tehát

EÖRSI ISTVÁN

Jegyzetek Jóbról

Lothar Fischer alkotása

Jób-problémára, hogy Jóbban maga az isten szenved.

Mindez becsülete-sebbnek tetszik, mint a dilemma tigrisfogainak ráspolyozása, de megjósolhatom, hogy nem lesz olyan egyház – se zsidó, se nem zsidó –, amely elfogadná ezt az Auschwitz folytán megnyírbált hatalmú istent. Ha ugyanis nem mindenható, akkor nem számíthatunk a segítségére. Márpedig ez a lényeg: istent ősidők óta ezért tartja az emberiség. Ráadásul ha nem segíthet, akkor értelmetlenné válik az egyházak munkája: a közbenjárás és közvetítés. Sőt, még a hit erőfeszítései is haszталannak bizonyulnak. Ilyen körülmények közt csak a teljességgel önzetlen hit őrizhetné meg magát, a kiváltságosoknak ez a privilégiuma.

A szenvedő isten megragadó költői metafora, mely – ha elfogadnák – a kereszténység tözomszédságába vezérelné a zsidó hitet. Ha isten szenved Jóbban, akkor Jób olyan Krisztus-figura, akinek ehhez nem kellett isten fiává magasztosulnia. Mivel azonban a szerző az Auschwitz utáni istenfogalomról értekezik, Jób sorsa automatikusan átteker az Auschwit-

witzok áldozataira. A haláltáborokban isten szenvedett, saját döntése folytán, vagyis azért, mert a teremtett világ törvényszerűségeinek szuverenitását a jóság érdekei fölé helyezte. Mihelyt tudatosan lemondott mindenhatóságáról, lemondott abszolút jóságáról is, pontosabban a szándékok és óhajok birodalmára korlátozta ennek hatékonysági körét.

Élvezem a szenvedő isten vonzóan spekulatív költészetét. Kalandos utazásokra csábulhatunk egy olyan fogalom birodalmában, melynek lényegéhez tartozik, hogy a bölcs lángesze sem éri fel. Mert még ha Hans Jonashoz csatlakozva tagadjuk is, hogy teljességgel felfoghatatlan, az a feltételezés sem volna kevésbé abszurd, hogy teljességgel megismerhető. Ha nem akarjuk istent a saját szintünkre leráncigálni, akkor abból kell kiindulnunk, hogy lényének és lényegének legalább egy részét homály fedi. Ez az önkényünknek felkínált terep csábítja nyaktörő vállalkozásokra a fantáziát és a logikát. De engem, aki nem hiszek benne, jobban izgat Jób alakja, mert én azt szeretném megérteni, hogy miként viselheti el az ember, ha világnézete nem egyeztethető össze szituációjával. Jób egyszerre akar hinni Isten igazságosságában és a saját

(Egy kis számonkérés. – Hamvas közbekotyog)

vagy nincs önálló létük, vagy mint a totalitás részei maguk is jók. Persze csak *végző soron* – feltehetően ez a súlytalan szó az egyetlen elméleti igényű újítás ezen a téren Szent Agoston óta.

Csakhogya azóta maga a valóság is megújult. A zsugorodó és egységesülő világban globális és totális igénnyel jelentkezett a Gonosz, és humanista gyökerű ideológiák apopóját sem keresve, vállaltan emberellenes pátozzsal bejelentette igényét a világuralomra. Az *istenfogalom Auschwitz után* című művében Hans Jonas² nagy teológiai elszántsággal vonja le az újonnan előállt helyzet konzekvenciáit: világmagyarázatában a gonosz-ságnak sebészkéssel csinál helyet. Ehhez közelebb kell hoznia egymáshoz a teremtő és a teremtett fogalmát. Megkockáztatja tehát azt a feltételezést, hogy a teremtés aktusával, és különösképpen az élet megalkotásával isten véget vetett magányának, és viszonyba lépett azzal, amit megteremtett. Minthogy minden viszony kölcsönös, megszűnt őseredeti változhatatlansága, az aggodás és szenvedés folytán, melyet a teremtésért érzett gond váltott ki belőle. Ejeje immár nem üres térben fejtette ki hatását, hanem más erőbe ütközött. Minthogy komolyan vette az általa te-

remtett világ törvényeit, nem vonhatta ki magát eme másik erő hatása alól. Így aztán veszélyeztetett istenné vált, olyaná, aki kockáztat. Felfoghatatlan bölcsessége vagy szeretete vagy egyéb indíték folytán lemondott arról, „hogy saját hatalmával szavatolja kielégülését”³, vagyis varázslóként hatástalanítsa mindazt, ami ellenére van. Ezért aztán elvesztette mindenhatóságát. Jonas szerint ugyanis az abszolút jó és az abszolút mindenható isten fogalmát a Gonosz tagadása nélkül is össze lehet egyeztetni, de csak akkor, ha feltételezzük, hogy az isten abszolúte felfoghatatlan. Ezt azonban, zsidó lévén, nem fogadhatja el, hiszen a zsidó vallás arra épül fel, hogy Jehova megmutatkozott a nép előtt, átadta e nép általa kiválasztott vezéreinek a törvényeket. Ha viszont nem teljességgel felfoghatatlan, akkor Auschwitz után vagy a jóságát kell kétségbe vonni, vagy a mindenhatóságát. Jonasnak nyilván jobban fájna, ha gonosznak kellene elképzelnie az istent, ezért a mindenhatóság attribútumától fosztja meg. Válasza tehát a Jób Könyvében megfogalmazottnak éppen az ellentéte: „Ez a teremtő isten hatalmának *teljességére* hivatkozik, én meg arra, hogy isten *lemondott* a hatalomról.”⁴ Jonas azt feleli a

ártatlanságában. Minthogy erre nincs módja, fellázad Isten ellen, és ezzel utólag mégiscsak elköveti a bűnt. Századunk történelme roppant tömegben állított elő hasonló szerkezetű konfliktusokat. A meggyőződéses sztálinista egy szép reggelen arra ébred, hogy Sztálin politikai rendőrségének meggyőződéses hóhérai csépelik az agyát. Nekik higgyen vagy önmagának? A törvénytisztelő zsidó polgár még csak nem is lázadozva a törvények ellen nekivág a nagy útnak, melynek utolsó szakaszát légnemű állapotban teszi meg. Hogyan tagadhatta volna meg törvénytisztelét, mely hozzá nőtt, mint ujjához a köröm?

Bírálok szerint történet-variánsokkal kellene az alapképletet kitégíteni. Erre én is gondoltam már. Variációk Jóbra: Heine, az érzelgek egykori királya, az élvezetek költője és bölcselője hátgerincsorvadással a matracsírban. Ha látni akarja utolsó szerelmét, Legyecskéjét, béna szemhéját ujjával kell feltolnia. Trockij, aki hajdan nagyobb úr volt, mint amekkora Jób lehetett, hatalmától, hazájától, fiától megfosztva, erődé átalakított házában, a Mexico City menti Coyoacánban gyilkosára vár.

De hiszen ezek mind végállapotok. Végjászmák, mint Jan Kott mondta Lear-tanulmányában, ahol Jóbhoz hasonlította a mindenéből kiforgatott királyt és Beckett antihőseit is: „Mindkét végjártékban – Shakespeare-ében és Beckettében – boldok játsszák el a Jób könyvét.”⁵ Életem meghatározó halottakkal benépe-sülten csak nem a végállapot titkai vonzanak Jóbhoz?

Lehetne a Halállal szembe-sülő Akárki is ez a Jób? Nem lehetne. Az Akárki azért akárki, mert nem személy. A végállapot csak személyessé válva érint meg: allegóriaként legfeljebb ösztönzés lehet, esély valamiféle előre nem látható folytatódásra. De a személyek sem feltétlenül alkalmasak arra, hogy végállapotukban szembe-sítsenek a személyeken túli sorssal.

Vegyük példának Kádár Jánost: végállapotában, szenvedő személylyé pucérodva verhető-e híd az ő személyétől Jóbhoz? 1989 áprilisában utolsó szónoklatát tartja egykori talpnyalói előtt: örült beszéd, de van benne rendszer. Már hangütése is zavarba ejtő: az a baja, hogy fogy, és azért fogy, „mert az agyam örökké forog és az is energiát kíván”. Az agya azért forog örökké, mert mentséget keres a gyilkosságaira, és árulásainak aljas, sőt mi több: ízléstelen motívumaira. Legfőbb áldozatát, a törvényes miniszterelnököt „azóta elhunyt ember”-nek nevezi. Meg kellett hib-

bannia ahhoz, hogy önvádja, melyet több mint három évtizeden át magába fojtott, töredékesen és zűrzavarosan napvilágra törjön. Olyan erős lehetett ez az önvád, hogy kisvártatva – a legyilkoltaknak és a forradalomnak a rehabilitálása után – végzett vele. De még az önvádnál is erősebbnek bizonyult önvédelmi mechanizmusa. Feltárta, de máris megpróbálta elboronálni bűne nyomait. El-lentéte ő Jóbna, aki – nem hiszem, hogy túloznék – még az apagyilkosságot is magára vállalta volna, ha ennek fejében Jahve makulátlan marad. Nem tudom Kádárt használni, mert most olyan hősokeket keresek, akiket végállapotuk az igazság keresésére kényszerít.

Autózom az éjszakában, az útszalag két oldalán erdő, holdtalan sötétség. A rádióból hallgatom Hamvas Béla szövegeit. Az ateisták nyomorékok. Ezenkívül romlottak. Nem annyira az agyuk, inkább a szívük rossz, mégis úgy kell bánni velük, mint a betegekkel. Félelemből tagadják istent, és ettől még jobban félnek. Aztán azt mondja Hamvas, hogy igazából a világon soha és sehol sem léteztek ateisták. Hihetetlenül rossz kedvem támad, a legszívesebben nem venném be a következő kanyart, és beszáguldanék a fák közé. Hamvas tehát egy füst alatt állítja rólam, hogy nyomorék vagyok és hogy nem létezem. 1958-ban a szép emlékezetű márianosztrai dutyiban egy katolikus fundamentalista azon a nézeten volt, hogy én azért hadakozom az istennel, mert igen erősen érzem magamban a jelenlétét. Akkor gerjedt bennem hasonló felháborodás: hogy meri valaki azt állítani, hogy az ellenkezőjét gondolom annak, mint amit gondolok. Áhá! Ezért lehetek nyilván nyomorék is. Márianosztraig kellett visszautaznom ahhoz, hogy megtaláljam Hamvas logikai rejtvényének kulcsát. Az ateisták azért ateisták, mert kedvük ellenére bár, de erősen hiszik istent; és az önzonosságban ebbe a magukra kényszerített hiányába belerokkannak.

Már kitértem az erdőből, fénytelen falvak, fekete földek. Kikapcsolom Hamvas. Nem töltöm olyan emberrel időmet, aki nem csak a saját véleményében biztos, hanem az enyémben is, aki jobban tudja nálam, hogy mire vágyok és mit gondolok. Megvetem a tértől szenvedélyt, saját márianosztrai buzzgalmamat is – akkortájt úgy viselkedtem, mint az Ateista Szentegyház harcos prédikátora. Azóta az a nézet kerekedett bennem felül, hogy isten létéről éppúgy nem lehet

bizonyosat állítani, mint a nemlétéről. Magamról viszont éppolyan felelősen nyilatkozhatom, mint Hamvas önmagáról. Én nem hiszek istenben, mert nincs rá szükségem. Barátom, Iványi Gábor metodista lelkész, akinek elmondtam ezt, azt válaszolta, hogy isten viszont reményei szerint hisz bennem, és ez a fontos. Vagyis – József Attila kifejezésével élve – nem viszonozza tagadásom. Érzem, hogy véleménye megtsitáló, örülök is neki, de nem isten, hanem Iványi Gábor miatt. Nekem továbbra sincs szükségem istenre. Hamvasnak viszont szüksége van rá, tehát számára létezik is. Nem tudom, arra miért van szüksége, hogy nekem is kelljen – ezt a titkát magával vitte a sírba. De nekem is van egy titkom, aminek szívesen utánajárnék, amíg még lehet: miért foglalkozom vénülön egyre többet azzal a hatalommal, amely az isten képzetében ölt testet? Miért nyugoz le ereje, mely kiúttalan helyzetekben még fokozódik is? Mózes bácsi százhusz évesen a Nébo hegyéről nézi az Ígéret Földjét, ahová Jahve őt nem engedi be. Büntetés ez, amiért nem hitt elég erősen abban, hogy a sziklából vizet tud fakasztani. Isteni csoda folytán, valamennyi törzs lakóhelyét „a nyugati tengerig, továbbá a déli tartományt, a Jordán környékét és a pálmák városának, Jerikónak a völgyét Cóarig”⁶ egyszerre látja. Elképzelem, mennyi fájdalom gyűlt össze e szemle során, negyven iszonyú vándorév és az immár örökre kielégíthetetlen sóvárgás kínjai. Hogyan fogadja a magas döntést? Mózes a hegyen. Krisztus a keresztfán, az Atyaistennek címzett szemrehányással az ajkán. A gennyedző Jób a hamuban, nem is a saját végzetének, hanem a világ nyomorúságainak okát kérve számon Jahvétől. Ezek mind véghelyzetek, de olyanok, amelyekben a szenvedő görcsös ujjai istenbe csimpaszkodnának. Az ő szemükben az isten az igazság szinonimája, vagy legalábbis annak kellene lennie. Ezzel szemben Cordelia halála után Leart nem érdekli már az igazság (és isten). Beckett hősei pedig ellenállhatatlanul komikusnak vagy elviselhetetlenül érdektelennek éreznék, ha valaki jelenlétükben az igazságról beszélne, mert ennek nincs már helye a valóság struktúrájában; ezért az isten, akit várnak, égbekiáltóan elvont, csak nevébe rejtve van jelen, mint célzás, üres kultúrtörténeti szelence. Úgy látszik, én még nem jutottam el ideig. Olyan végállapot vonz, amelyet nem világít be bölcsesség, nem enyhít rezignáció, és amelyben a kétségbeesésre lázadás felel? Azért írok Jóbrol, hogy megtudjam: miért írok róla?

JEGYZETEK

- 1 The Encyclopedia of Philosophy, Macmillan Publishing Co., New York, 1967.
- 2 Der Gottesbegriff nach Auschwitz, Suhrkamp, Frankfurt/M, 1987. 31. m. 32. old.
- 3 Uo. 48. old.
- 4 Uo. 48. old.
- 5 Jan Kott: Shakespeare heute, Piper Verlag, München, 1970, 160. old.
- 6 5Mózes 34/1-3.

George Brecht: A forradalom emlékműve

KRITIKA ALAPÍTVÁNY

*

Pénzforgalmi jelzőszám:
BKD 131-00007-
00000002-10126000

Alighanem valamennyi olvasónk számára közismert az, hogy minden kulturális lapnak rendkívül nagy szüksége van a legkülönbözőbb formájú pénzügyi segítségre. A nemrég létrejött KRITIKA Alapítvány célja – miként a neve is mutatja – mindenekelőtt folyóiratunk megjelenésének támogatása. Hozzá bárki csatlakozhat, bármennyivel hozzájárulhat, s a befizetett összegek az érvényben levő jogszabályok szerint levonhatók az adóalapból. Nagyságától függetlenül minden segítséget köszönettel elfogadunk. Számítunk tehát lapunk olvasóira, barátaira, mindazokra, akik számára fontosak a KRITIKA által képviselt elvek és értékek. Mindazokra a személyekre és intézményekre, melyeknek nem közömbös a kulturális-szellemi élet nyilvánosságának sorsa.

KRITIKA ALAPÍTVÁNY

*

Adószám:
19662824-9-01